

De hulpverlener en het gezin

L. VAN LEUFFEN EN E. STRAATHOF

Dit artikel is oorspronkelijk verschenen als onderdeel van de scriptie „Kindermishandeling, géén fictie, maar feit”, ter verkrijging van het diploma Kinderverzorging en Opvoeding. Els Straathof is thans part-time crèche-leidster en daarnaast groepsleidster in een kindertehuis; Lucia van Leuffen is nu werkzaam als spelleidster in een ziekenhuis. De auteurs gaan in op de processen, die zich kunnen ontwikkelen tijdens de hulpverlening aan een gezin, waar kindermishandeling heeft plaatsgevonden. Voordat de ouders de hulpverlener als zodanig accepteren, moet een lange moeilijke weg worden afgelegd. In situaties, waarbij de ouders steun en troost zoeken bij het kind, dient de hulpverlener deze plaats in te nemen. De opbouw en verdieping van de vertrouwensrelatie is een proces van jaren. Een ander probleem is wanneer moet worden besloten de relatie weer losser te maken en te beëindigen.

Inleiding

Behandeling van ouders en gezin op lange termijn is een moeizaam en langdurig proces, waarin het voornamelijk neerkomt op een overdracht van „moederlijke” gevoelens. Omdat de ouders er zelf naar hunkeren moederlijke liefde te ontvangen, moet eerst hieraan tegemoet gekomen worden, voordat zij in staat zijn hun kinderen zelf liefde te geven. De multidisciplinaire benadering, waarin meestal één hulpverlener optreedt als de centrale moederfiguur, is voor dit proces het meest geschikt gebleken. Voordat deze centrale figuur als hulpverlener gaat fungeren, zal hij zich moeten afvragen, of hij in staat zal zijn de mishandelende ouder werkelijk aardig te vinden, of hij zijn contacten echt en met positieve gevoelens zal kunnen opbouwen.

In het begin zal dit zeker niet gemakkelijk zijn, omdat de hulpverlener zich dan ongewenst voelt, afgescheept zal worden en zich daardoor onzeker kan gaan voelen. Afwijzing door de ouders hoeft echter niet als een persoonlijke afwijzing ervaren te worden, maar is meer een afwijzing van de buitenwereld in het algemeen. De hulpverlener moet zich erop voorbereiden, dat zich in de relatie met de ouders veel teleurstellingen zullen voordoen: hij zal zich op een totaal-gevende manier moeten op-

stellen, zonder hiervoor iets terug te krijgen.

Van essentieel belang is ook, dat de hulpverlener de mishandelende ouders ziet als personen met bepaalde capaciteiten en hen niet volgt in de geringe dunk die zij van zichzelf hebben. Om te komen tot een positieve houding en een volledig persoonlijke inzet voor deze ouders is het mischien het beste voor de hulpverlener serieus te zoeken naar iets dat aardig is in de ouders en zich te concentreren op de dingen die hij zelf met hen gemeen heeft. Is de hulpverlener hiertoe in staat dan zal hij ook de vele andere obstakels op zijn weg naar het leggen van een vertrouwensrelatie met mishandelende ouders weten te overwinnen.

Het totstandbrengen van een vertrouwensrelatie

Ouders die hun kind mishandelen, kunnen op verschillende manieren reageren op de aangeboden hulp. Hoe deze reacties echter ook zijn, zij verwachten allemaal bekritiseerd en benadeeld te worden. Voordat er sprake kan zijn van een relatie zal de hulpverlener dus eerst deze gevoelens van frustratie en achterdocht moeten sussen door te tonen en te zeggen, dat hij begrip heeft voor de moeilijke tijd die de ouders doormaken. Deze achterdocht is echter niet makkelijk weg te nemen, omdat

zij diep geworteld ligt in de vele, vroegere ervaringen van de ouders, waarbij hun vraag om steun steeds eindigde in meer narigheid en teleurstellingen. In het gehele hulpverleningsproces zal de hulpverlener voortdurend moeten vechten om meer vertrouwen te winnen.

In een van de eerste contacten van de hulpverlener met de mishandelende ouders is het van groot belang om op zo prettig mogelijke wijze die relevante gegevens te verzamelen; die een overzicht van de totale situatie geven. Zodra dit totaaloverzicht compleet is, kan er in het multidisciplinaire team besloten worden waarop de behandeling gericht moet zijn, welk soort behandeling nodig lijkt en hoe urgent bepaalde problemen zijn. Tijdens deze eerste gesprekken moet de hulpverlener er bijzonder scherp voor waken om detective te gaan spelen. Het is voor hem niet belangrijk te weten wie wat gedaan heeft en wat er precies gebeurd is. De mishandeling is immers een symptoom en niet de kern van het probleem. Een onopgehelderd letsel van een kind moet een voldoende aanwijzing zijn voor de helper, dat het gezin zijn steun nodig heeft. Niet de daders, maar de spanningen die tot de daad geleid hebben, vragen zijn speciale aandacht en zorg.

Als een van de ouders namelijk merkt dat hij door de hulpverlener wordt aangezien als de mishandelaar, dan zal hij zich veroordeeld en verstoten voelen en in zijn wanhoop troost en liefde van zijn kind verlangen. Dit nu moet in de hulpverleningssituatie juist vermeden worden. De ouders moeten zich in plaats van op het kind, op de hulpverlener gaan richten en bij hem naar liefde en troost zoeken. Voordat zij echter zover zijn, zullen zij de aangeboden hulp afwijzen, omdat zij vrezen, dat ook deze hulpverleningsrelatie zal uitlopen op een afwijzing. Daardoor zullen zij de hulpverlener zelf afwijzen, door:

1. van hem te vluchten;
2. zich aan hem te onderwerpen, wat een schijnnaanpassing is.

Ad. 1. Omdat de hulp aan mishandelende ouders meestal een externe behandeling is (dus géén opname in een inrichting) en geschiedt door middel van huisbezoeken, zal de hulpverlener in het begin vaak ervaren, dat de ouder op de afgesproken tijd niet thuis is. Ook onaangekondigde bezoeken zullen vaak geen oplossing blijken te zijn, want de ouder zal zijn komst voorvoelen en zich verbergen om de hulpverlener te laten weten, dat hij er niet is. Zulke ervaringen zijn tijdrovend en vervelend, maar als de hulpverlener volhoudt, dan zal de mishandelende ouder uiteindelijk op-

houden met wegvlugten. De hardnekkigheid van de hulpverlener wordt dan aarzelend geaccepteerd als een bewijs van zijn interesse en er kan dan werkelijk met hen gewerkt worden.

Ad. 2. Degenen, die niet vluchten voor het contact met de hulpverlener, onderwerpen zich aan de situatie en laten hem in hun eigen leven toe: de hulpverlener wordt behandeld met onverschilligheid, boze aanvallen of valse vriendelijkheid, maar als een betrouwbaar bondgenoot wordt hij niet gezien. Hij wordt getolereerd alleen omdat hij er is en de ouders geen andere manier weten om deze hulpverleningscontacten te vermijden.

Zijn de verschillende manieren van afweer van het hulpaanbod door de hulpverlener eenmaal doorzien en begrepen en is het hem met veel geduld en doorzettingsvermogen gelukt om een aantal keren contact te leggen met de ouders, dan kan toch nog blijken dat het sommige ouders zoveel moeite kost om een vertrouwensrelatie met hem aan te gaan, dat zij op het laatste ogenblik de hulpverlener nog de rug toekeren. Dit kan gebeuren doordat aan de ene kant hun vermogen om iemand te vertrouwen erg onontwikkeld is, terwijl aan de andere kant hun verlangen naar een goed contact juist heel groot is.

Hieruit kan angst ontstaan voor de eigen afhankelijkheid van de hulpverlener. Deze angst hangt samen met de angst om in de steek gelaten te worden door de hulpverlener en werkt daardoor belemmerend voor een goede groei van het vertrouwen. De ouders zijn vaak zo bang voor de afkeuring van de hulpverlener, dat een onbewuste vergissing van hem of een goedbedoeld optreden dikwijls verkeerd worden uitgelegd. Naarmate hun vertrouwen in de loop van de tijd groter wordt, groeit ook de angst dat de hulpverlener hen alsnog in de steek zal laten, wanneer hij hen beter leert kennen.

De afhankelijkheid nu die de ouders kunnen voelen ten opzichte van de hulpverlener wijst erop, dat zij in relatie staan met hem. Het is belangrijk dat deze afhankelijkheid aangemoedigd en gesteund wordt, omdat het contact hierdoor verstevigd kan worden en de hulpverlener zo een grotere invloed op het gezinsgebeuren krijgt.

De ontwikkeling binnen een vertrouwensrelatie

Wat mishandelende ouders nodig hebben en ook zoeken in hun relatie met de hulpverlener is een „goede moeder”, die hen steeds weer terzijde staat en hen kan opvangen bij hun problemen. Deze bemoe-

derende rol is doorslaggevend voor het goede verloop van de behandeling.

Veel hulpverleners vinden het onverantwoord om een grote mate van afhankelijkheid te stimuleren, misschien omdat zij dit zelf te benauwend vinden. Maar als de hulpverlener zich in deze situatie niet ten volle inzet, dan zal zijn inspanning niets waard blijken te zijn, omdat de ouders in hun verwachtingen teleurgesteld worden en daarom het contact zullen trachten te verbreken. Vriendschap en medeleven zijn de dingen waar de ouders het meeste behoefte aan hebben. Door spontaan hun partij te kiezen en steeds weer als steunpunt te fungeren, waarop de ouders kunnen terugvallen, zullen zij op den duur in staat blijken te zijn hun kinderen vriendelijker te behandelen. Door dikwijls bij hen aan te wippen, te luisteren naar wat zij te vertellen hebben en hierin met hen mee te leven, zullen de ouders het gevoel krijgen dat zij het middelpunt zijn; een ervaring die zij nog niet eerder in hun leven hebben opgedaan. Het duidelijk demonstreren dat de ouders op de eerste plaats komen bij de hulpverlener kan gebeuren door bij een huisbezoek allereerst te vragen naar het welzijn van de ouders en niet naar dat van het kind, alhoewel dit laatste meer voor de hand liggend is. Duidelijk gerichte aandacht op het kind kan erg bedreigend zijn voor de ouders. Als zij bijvoorbeeld de hulpverlener zien spelen met het kind, dan kunnen zij dit uitleggen alsof de hulpverlener hen wil laten zien, hoe hij beter met het kind omgaat dan zijzelf, hetgeen zij als kritiek ervaren. Door de ouders te beschouwen als middelpunt en voornaamste reden voor huisbezoek, kan bij hen op den duur een eerste gevoel van eigenwaarde en belangrijkheid doen ontstaan, hetgeen veiliger is voor het kind. In dit zich positief ontwikkelend contact komt op een gunstig moment het ogenblik de ouders aan te moedigen niet bij het kind, maar bij de hulpverlener troost en steun te zoeken. De hulpverlener moet dus in dit opzicht de plaats innemen van het kind en als bron van geruststelling beschikbaar zijn om zo het gevaar van kindermishandeling te keren.

In een dergelijke zich gunstig ontwikkelende vertrouwensrelatie zullen ook geregeld dieptepunten voorkomen en zullen de ouders de hulpverlener op de proef stellen en testen op zijn oprechte interesse voor hun problemen. Het leven van deze ouders wordt beheerst door een opeenvolging van kritieke situaties. Hiertegen zijn zij niet opgewassen door hun onvermogen bij anderen hulp te zoeken. Het is van groot belang dat de hulpverlener dag en nacht telefonisch bereikbaar is, om in tijd

van nood als redder op te kunnen treden. Natuurlijk zou dit voor één persoon een haast onmogelijke opgave zijn, daarom zou deze taak overgenomen moeten kunnen worden door één van zijn collega's van het multidisciplinaire team.

Wat de oorzaak van de crisis ook mag zijn, de reden dat de ouders bellen is vaak: hun gevoel gefaald te hebben of hun eenzaamheid. Het feit dat zij echter bellen, kan gezien worden als een lichtpuntje in het hulpverleningsproces: zij wenden zich voor steun en medeleven tot de hulpverlener en niet tot het kind. Deze telefoontjes, die vaak 's avonds of 's nachts plaatsvinden (de tijden waarin de meeste mishandelingen voorkomen), zijn waarschijnlijk een vervanging voor het mishandelen. Opbeurende en meelevende woorden van de kant van de hulpverlener zijn vaak voldoende voor de ouders om de crisis te verwerken. In zo een telefoongesprek moet ook duidelijk naar voren komen dat de hulpverlener het erg waardeert dat de ouders het initiatief om hulp te vragen zelf genomen hebben.

Niet alleen dit initiatief, maar alle eigen ideeën en prestaties van de ouders moeten tijdens het gehele hulpverleningsproces nadrukkelijk geprezen worden. Hierdoor krijgen de ouders een groter gevoel van eigenwaarde, waardoor zij plezier gaan leren ervaren in eigen opvattingen en voorgestelde oplossingen. Dit meedenken en de grotere betrokkenheid bij het vinden van oplossingen voor de eigen problematische situatie zal hen meer toegankelijk maken voor de verklaring over de achtergronden van hun daden. De hulpverlener zal voortdurend opheldering moeten geven over deze achtergronden om de verwardheid van de ouders te verlichten.

Als de ouders ieder voor zich eenmaal inzicht hebben in het waarom van hun mishandelingen en gedragingen, dan kan er langzaam gewerkt worden aan de onderlinge relatie tussen de echtgenoten. De onmogelijkheid om iets aan elkaar duidelijk te maken, verwachtingen van elkaar uit te spreken en hulp aan elkaar te vragen, moet doorbroken worden. Hen vertellen hoe met elkaar om te gaan, hoe iets met elkaar te bespreken, is vaak een te vage richtlijn.

Het beste voorbeeld dat gesteld kan worden, is de houding van de hulpverlener ten opzichte van de ouder. Deze zou als prototype kunnen dienen voor zowel de ouder-kind als de man-vrouw relatie, met name voor wat het luisteren naar, klaarstaan voor en steunen van elkaar betreft. Hun pogingen om elkaar te begrijpen en te helpen zullen niet altijd succesvol zijn; teleur-

stellingen en boosheid zijn in dit moeilijke leerproces dan ook onvermijdelijk. Binnen een goede vertrouwensrelatie met de hulpverlener kunnen deze gevoelens wel opgevangen worden en de hulpverlener zal niet nalaten de ouders toch te prijzen voor hun pogingen en hen aan te moedigen de goede weg te blijven volgen. Dat de ouders werkelijk vertrouwen hebben in de hulpverlener zal op een gegeven ogenblik blijken uit hun vraag om hulp als er iets met de kinderen is. Omdat zij zich op het opvoedingsgebied het meest kwetsbaar voelen en goedbedoelde adviezen lange tijd als kritiek zullen ervaren, kan het binnen het hulpverleningsproces heel lang duren voor zij in staat zijn de hulpverlener bij de opvoeding van hun kinderen te betrekken. Door hun schuldgevoelens en inzicht in de gevolgen van hun daden, wordt het verlangen bij hen steeds groter om goede ouders te zijn. Hierbij hebben zij de steun van de hulpverlener nodig en het doet ouders dikwijls goed om te horen, dat zij niet de enigen zijn die fouten maken, dat zelfs de hulpverlener niet feilloos is.

De opbouw en verdieping van de vertrouwensrelatie, zoals hierboven beschreven, kan vele jaren in beslag nemen. In de literatuur zijn voorbeelden bekend, waarin het vijf jaar duurde voordat de hulpverlener en het team achter hem, het verantwoord achtten om de banden met een mishandelend gezin losser te maken. Tot slot willen wij beschrijven welke positieve veranderingen er in een gezin hebben moeten plaatsvinden, voordat een zo intensief begeleid gezin weer meer op eigen benen kan en mag staan.

Tekenen van een verbeterde situatie

Om weerbaar te zijn tegen de dagelijkse spanningen binnen het gezin en in contact met de buitenwereld is het voor ieder mens van belang dat hij prettige ontspanning kan zoeken en wat vreugde heeft in zijn leven. In mishandelingsgezinnen zien wij dat deze twee aspecten meestal volle-

dig ontbreken. Het is daarom een belangrijke taak van de hulpverlener, dat hij de ouders helpt in het vinden van ontspanning en de kleine vreugden van het leven. Het zal van hem veel tact vragen om erachter te komen wat de ouders prettig vinden om te doen. Hij zal hiervoor de beperkte kring waarin de ouders meestal leven, moeten doorbreken en ze meer in contact met de buitenwereld brengen.

Vooraf aanmoedigen van wat de ouders zelf al proberen te vinden binnen de gevorderde vertrouwensrelatie, zal tot zijn taak behoren. De ouders zullen bij hem hulp en steun zoeken in het leggen van nieuwe contacten, bij het zoeken naar vrienden en kennissen. Het kan daarom waardevol zijn dat de hulpverlener bijvoorbeeld meegaat koffie drinken met een moeder die sterk aan huis gekluisterd is of haar vergezelt bij een sollicitatie. Mochten deze contacten op een teleurstelling uitlopen, dan is de hulpverlener aanwezig om de ouder op te beuren, steun te geven en haar aan te moedigen een nieuwe poging te doen in het zoeken naar waardevolle relaties. Het kan voor een mishandelende moeder heel waardevol zijn, wanneer haar kind een aantal malen per week opgevangen kan worden in een peutercentrum, zodat haar de gelegenheid wordt gegeven even op adem te komen en zij tijd heeft voor eigen ontspanning. Worden er eenmaal (voorzichtige) pogingen gedaan op de weg naar contacten met de buitenwereld, dan zal blijken dat de ouders uit zichzelf meer activiteiten gaan ontwikkelen en werkelijk plezier gaan zoeken. Zij zullen ophouden die dingen te doen, die hun meer angst dan voldoening schenken.

Twee andere duidelijke tekenen dat er vooruitgang en winst is geboekt in het leven van de ouders zijn: de nieuw verworven eigenschap van het kunnen sluiten van vriendschap en het toelaten en prettig vinden dat de hulpverlener een relatie heeft met hun kind. Het kunnen sluiten van vriendschap zal blijken uit een veranderde houding van de ouders ten opzichte van de hulpverlener. De contacten met hem zul-

len persoonlijker worden, hij zal bijvoorbeeld uitgenodigd worden voor het eten of cadeaus krijgen. Na verloop van tijd zal deze vriendschapsrelatie echter veranderen en zal de hulpverlener beschouwd worden als een vriendschappelijke therapeut, omdat er andere vrienden voor hem in de plaats zijn gekomen, die gemakkelijker te bereiken zijn en niet gericht zijn op „beter maken”. Het andere teken van vooruitgang: de acceptatie van de relatie hulpverlener-kind, duidt erop dat de ouders genegenheid en belangstelling kunnen delen met anderen zonder jaloeers of boos te worden. Ook hebben zij geleerd dat ondanks deze relatie hun ouderrol en prestige in het gezin niet in gevaar komen.

Voordat de contacten met de hulpverlener steeds losser worden gemaakt, zal deze zich moeten afvragen in hoeverre hij de afhankelijkheid van de ouders heeft aangemoedigd, hij hen heeft weten te steunen en hun oordeel, voor zover mogelijk, heeft geaccepteerd. Als de ouders een positieve ervaring hebben opgedaan met het gekoesterd-worden en zij de volle aandacht van een moederfiguur hebben gekregen, zullen zij vaak in staat zijn geweest zich met de hulpverlener te identificeren, waardoor zij op de lange duur een minder streng beeld van zichzelf hebben kunnen krijgen. Hierdoor is de kern van verlangen naar liefde voor een groot deel vervuld en hun knagende eenzaamheid grotendeels opgelost. Doordat hun eigen persoon binnen de hulpverlening werd bevestigd en zij over een lange periode goede zorg hebben ervaren en gedemonstreerd hebben gekregen, zullen zij op den duur in staat blijken te zijn hun eigen kind te accepteren als iemand met een eigen wil, eigen rechten, behoeften en wensen; dienovereenkomstig zullen zij hem verzorgen. Hun manier van opvoeden is mischien dan nog wat star en hun vermogen om spanningen te verwerken kan nog steeds begrensd zijn, maar één belangrijk ding hebben zij goed geleerd: om in tijd van nood hulp bij anderen en niet bij het kind te zoeken. Hiermee breekt de tijd aan, dat het kind veilig zal kunnen leven.